

аналіз (на прикладі виборчих кампаній в Україні) / Л. Кочубей. – К.: Юрид. думка, 2006. – 387 с. **4.** Кошелюк М. Е. Технологи политических выборов: [2-е изд., перераб. и доп.] / М. Е. Кошелюк. – СПб.: Питер, 2004. – 239 с. **5.** Кудинов О. П. Диалектика выборов / Кудинов О. П., Шипилов Г. А. – М.: ЗАО ПО «МАСТЕР», 1997. – 256 с. **6.** Матвієнко В. Я. Соціальні технології / В. Я. Матвієнко. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 446 с. **7.** Наріжний Д. Ю. Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Д. Ю. Наріжний. – Д., 2004. – 265 с. **8.** Подшивалкина В. И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики / В. И. Подшивалкина. – Кишинев, 1997. – 352 с.

УДК 32.019.5

СИМВОЛІЧНИЙ ВИМІР ПОЛІТИКИ І ПОЛІТИЧНОЇ МОВИ

Нагорняк Т. Л.

Політичні процеси постмодерного суспільства досить мінливі й непередбачувані – вони залишаються у масовій свідомості у вигляді «символічного». Проходять виборчі кампанії та війни, зникають імперії та харизматичні особистості, але політична історія дбайливо зберігає офіційні та неофіційні емблеми політичних сил, державні та недержавні символи країн, знакові події та гасла, що успадковуються у часі та просторі.

Ключові слова: символ, політична мова, знак, ідеологія.

Political processes of postmodern society are very changeable and unpredictable – they remain in mass consciousness as something symbolic. Election campaigns and wars pass, empires and charismatic persons disappear, but political history carefully keeps official and non-official emblems of political powers, state and non-state symbols of the countries, memorable events and slogans being inherited in time and space.

Keywords: symbol, political language, sign, ideology.

Категорія «символ» має полідисциплінарну природу й багатомірність трактувань. Дослідженням символізації дійсності займаються мовознавці [10; 18; 19], психологи [4], філософи [6;7],

культурологи. Політична наука презентує погляди Ю. Левенця [5], В. Полянської [12-14], С. Поцелуєва [17], не фіксуючи парадигмального визначення цієї категорії, але політична практика постійно поширює площину «символічного». Російський філософ і філолог А. Лосев подає 9 типів символів, розрізняючи їх за сферами функціонування, окремо виділяючи групу – ідеологічні і спонукальні символи, пояснюючи їх практичну вагу і громадське призначення. Політична наука зосереджує свою увагу на одному з цих 9 типів, який частіше за інших проявляється у політичному полі сучасності.

«Ідеал, девіз, план, проект, програма, рішення, постанова, гасло, заклик, пропаганда, агітація, афіша, плакат, пароль, ярлик, указ, наказ, команда, закон, конституція, делегат, посол, парламентар – усі подібні поняття є не просто теоретично побудованими ідеями, що мають абстрактне призначення. Це своєрідні ідеї, насичені і заряджені великою практичною силою, і з точки зору логіки теж є символами, оскільки кожна така конструкція породжує принцип громадської дії і метод здійснення безлічі суспільно-історичних фактів» [6].

У широкому розумінні «символ» і «символічне» – єдність реального і нереального, свідомого і несвідомого (К. Юнг). Політичний досвід, за допомогою творчого осмислення, переходить з несвідомого у сферу символів. Відтак раціональна та емоційна обробка цих символів перетворює усвідомлення на ідеологію, на політичні, мовні і гендерні стереотипи на рівні суспільства. В Україні протягом років незалежності, коли політичний ринок став більш технологічним, політичні знаки самостійної природи як складові емблем і символів набувають значного поширення, перетворюючи політику на поле символічного.

Символічна політика – це не просто дії із застосуванням політичних символів, це політичні процеси, події і явища, що мають знакову природу і самі виступають символами сучасності. Ці символи – симулякри політичної реальності. **Вони часто підміняють собою дійсність або формують у свідомості людей асоціації та стереотипні образи того, що не існує в реальності:** святкові демонстрації за часів СРСР як символ єдності трудящих, передвиборчі теледебати кандидатів у президенти країн світу як символ і плюралізму думок, «кольорові» революції початку ХХІ ст. як символ демократії, за умов якої опозиція приходить до влади. Як і власна назва може стати загальною, так і **прецеденти з часом можуть стати символами** із ширшим значенням, ніж сам прецедент («Уотергейтська справа» в США, «касетний скандал» в Україні).

Під символом розуміють можливу сукупність вербальних та невербальних знаків, що є спрощеним носієм інформації, трактування якого ширше за цю сукупність. Знак сам по собі має вузько спрямовану специфіку свого впливу, поширення та використання, але його трактувань може існувати безліч. **Знак може стати політичним символом**, якщо набуде додаткового значення в наслідок використання його певними політичними акторами у контексті конкретного політичного процесу, події чи явища, з яким асоціюватиметься. **Символ – це окремий знак чи система знаків, що сприймається однозначно певною спільнотою.** Символи можуть мати вигляд одного чи сукупності знаків – слів, дій, жестів, образів, предметів, кольорів, ароматів, схематичних зображень тощо. Тому розрізняють вербальні (предметно-візуальні, словесні) та невербальні (поведінкові чи ауто-візуальні, нюхові) знаки і символи.

Вербальними називаються предметні форми, знаки, слова й словосполучення, що вимовлені усно або зафіксовані письмово:

- **предмет матеріального світу**, що має символічну природу: архітектурні (стадіон «Донбас-Арена» в Донецьку, Майдан Незалежності в Києві), ландшафтні (Марсове поле), предметні (Прапор чи Конституція як державні символи), іміджеві (брошки М. Тетчер, коса Ю. Тимошенко).

- **умовні позначки**: дорожні знаки (на автомобільних шляхах, на вулицях), товарні знаки (штрих-код на товарі, бренд фірми на виробі), грошові знаки (національна валюта), знаки поштової оплати (марка), міжнародні знаки відмінності країн світу, що діють з 1926 року (Україна – UA), знаки комп'ютерного інтерфейсу.

- **знак мовний** (слово, словосполучення, цифрове чи схематичне вираження) або цілий текст: знакова промова лідера нації, гасла виборчих кампаній, політичний словник.

- **державна символіка, знаки відмінності**: геральдичні, династійні знаки, символи державної влади (Штандарт, Знак і Булава Президента України), ордена, медалі, нагрудні знаки, погони, а також емблеми політичних партій.

- Невербальними знаками називають сукупність паралінгвістичних засобів комунікації. До них відносять:

- **кінесичні** (від «кінесика» – рух): жести, міміка, почерк, поза й рух тіла, тобто динамічні прояви комунікації, які можна фіксувати поглядом.

- **проксемічні** (від «проксеміка» – найближча відстань) – просторові взаємодії між акторами комунікації: відстань між спікером і аудиторією, розташування робочих або посадкових місць в офісі.

• **синестетичні** (від «синестетика» – теорія й практика впливу кольору на індивідуальні мотивації індивіда): колірна гама оформлення заходу, кабінету, гардеробу, акту комунікації або тексту на бланку.

• **просодичні** (від «просодика» – розділ лінгвістики, що вивчає інтонацію й наголос у вербальній мові): інтонація й грамотність мовлення.

Символи, на відміну від інших видів повідомлення, тісно пов'язані із зовнішнім середовищем, адже за різних контекстів один і той самий символ матиме різні значення. Так, символічність яблука мала багато трактувань у ході історії. В античній міфології зелене «яблуко розбрату» символізувало недозволеність, спокусу та привід Троянської війни, а вже у середньовічній Європі золоте яблуко стало символом досконалості й Божого дару. Російські народні казки («Гуси-лебеді», «Хаврошечка») подають яблуко (червоно-жовте, молодильне) як символ материнства, благонадійності й віри. Мабуть, через об'єднання вказаних сенсів політична історія всіх монархій світу має золоте Державне яблуко із хрестом по центру («держжава» і «скіпетр» – жіночий та чоловічий символ) як один із символів монаршої влади.

Трактування того чи іншого символу принципово залежить від просторово-часового континууму його використання та внутрішньої структурно-функціональної природи. Це дає нам право констатувати, що **символічна політика є «текстом» конкретного дискурсу і відповідно до контексту змінює свій зміст** (зміна наголосу в слові «український» варіює використання слова від національних інтересів до периферійності; помаранчеві атрибути одягу можуть визначати як політичні смаки в Україні, так і приналежність до авіаліній KLM, власником яких є Orange – королівська династія Нідерландів).

Слід зауважити на першочерговості символів у контексті створення та використання емблем у політичній практиці. Сукупність символів, що прийнята певними мегаакторами політики, соціально-економічних чи соціокультурних відносин, у вигляді офіційного чи неофіційного обличчя компанії, політичної сили, ідеологічного напрямку тощо, називають **емблемою**.

Будь-яка емблема складається з окремих знаків (кольорових, предметних, словесних) і, залежно від свого функціонування, може бути одночасно і символом. Тому окремі знаки чи знакові структури, як, наприклад, серп і молот чи п'ятикутна зірка, легко стають символами, і причому часто дуже вагомими. Відображаючи на собі величезну епоху і будучи її знаками або емблемами, вони водночас є й символами у вузькому сенсі (символами селян, робочих і радянської якості). Так, жовта троянда – символ невірності та

мінливої дійсності. Але навряд чи це має значення для українського електорату, коли цю саму жовту троянду було визнано офіційною емблемою СПУ (до 2006 р., коли вона «почервоніла»), чи для всіх китайців, які визнають жовту чайну троянду офіційною емблемою Пекіну.

Емблеми часто містять символи квітів чи тварин, які в поєднанні з кольором чи іншими символами живуть доволі довго, набуваючи статусу носія політичних традицій глобального рівня, стереотипів, світоглядних уявлень історичної пам'яті мікро- та макрорівнів. Нарцис – символ холодної краси та самовдоволення (внаслідок міфу про закоханого в себе Принца) – став емблемою Уельсу. Осел – символ примирення та терпіння у християнстві (на білій ослиці в'їхав Христос до Єрусалиму) – символ впертості та глухості за часів Просвітництва завдяки критикам церкви, що зображували Римського папу із осячю головою в тіарі. А сьогодні демократи США обрали осла емблемою Демократичної партії, вважаючи, що він уособлює в собі працездатність, відданість справі та непорочність.

Ще один цікавий приклад: півмісяць – давній символ народів Азії, які за часів язичництва мали культ Місяця. Півмісяць також зображений на прапорі Туреччини. А з 1929 року цей символ став емблемою Міжнародного руху 36 національних організацій під назвою «Червоний Півмісяць».

Загальні характеристики, що притаманні символу, знаку й емблемі:

- лаконічність «зображення-виконання»;
- емоційне закріплення;
- доступність поверхового сприйняття;
- здатність стати механізмом трансляції певної політичної культури, політичних інститутів, політичного курсу держави;
- можливість виступати носіями як конфліктогенності, так і консолідації навколо ідеї.
- Риси, що відрізняють символи від емблем та знаків:
 - просторово-часовий континуум життєздатності, використання й впливу знаків принципово більший, ніж емблем та символів;
 - не всі знаки стають символами чи структурною одиницею емблем, але всі емблеми та символи є сукупністю знаків;
 - знак має значно більшу кількість трактувань, ніж символ і емблема;
 - першочерговим і найменш складним за кількістю структурних одиниць є знак, потім символ і тільки потім – емблема;
 - знак априорі має безліч значень (будь-яке слово у тлумачному словнику). Коли знаки стають символами, вони звужують своє значення і коло людей, для яких воно є зрозумілим, і позначає

ширшу інформацію, ніж написано («фашист»). За умов, якщо знакова система стає емблемою (фашистська свастика), аудиторія й значення її ще більше звужуються.

Однозначність трактування знаків-символів і символів-емблем пояснюється тим, що їхні зовнішні форми не мають підтексту й протягом невеликого часу (в межах певного комунікативного простору) сприймаються й запам'ятовуються населенням емоційно, стаючи певними каналами взаємопорозуміння, які з часом більш походять на автоматичну реакцію, на яку людина витрачає менше хвилини (знак «не палити»).

Знаків, що мають самостійну і несимволічну функціональність, значно більше і сфера їх використання значно ширша за політичне поле. Будь-які політична подія, процес чи явище забарвлені певними ідеями, зображеннями, кольорними рішеннями, дрес-кодами, алгоритмами обов'язкових процедур, фразеологізмами та мовними кліше. Усе це може стати політичними символами за умов, якщо вони набувають специфічного змісту додатково до свого звичайного тлумачення.

Розрізняють «**символічну політику згори**» і «**символічну політику знизу**». Перший різновид – це свідоме використання владою асиметричності масової комунікації, коли цей обмін інформацією між «верхами» і «низами» суспільства складний або взагалі неможливий. За таких умов символічна політика «згори» відтворюється через масове споживання штучного набору бажаних ілюзій, образів і гасел, що принципово відрізняються за формою від поданих симулякрів у минулому. Серед таких:

1. **Символічні акції**, які адресовані не масовій думці чи зацікавленому колу спеціалістів, а чуттєвому сприйняттю реальності бездумною більшістю. У цьому сенсі символічні акції влади – це цинічна форма комунікативної маніпуляції, що організована за допомогою технічного виробництва візуальних ілюзій (концерти на майданах під час перегонів).

2. **Символічне законодавство**. Воно також породжує ілюзію глибоко продуманих і рішучих дій влади, які фактично є неможливими, невігідними або зайвими (ініціатива КМУ Ю. Тимошенко в кінці 2009 року щодо збільшення єдиного податку з вигаданою метою – примусити олігархів працювати на країну).

3. **Символічна персоналізація**. Особистість політика подається як символічний образ відсутніх (або перебільшених) власних якостей, політичної програми або його перспективності для країни («Леді Ю», «проФесор», «український Путін»).

«Символічна політика знизу» теж вигадана, але, на відміну від «символічної політики згори», не завжди видає свої вигадки за реальність. Аналізуючи таку політику, слід брати до уваги мотивації

її носіїв. Однією з найбільш поширених форм символічного інсценування знизу є **символічне порушення суспільних законів** (акції громадянської непокори, голосування не як акт політичного волевиявлення, а в наслідок продажу власного голосу). Чим більший розрив між розумністю влади і ставленням до неї маси населення, тим частіше вона прагне компенсувати дефіцит своєї легітимності шляхом організації політичних шоу, вистав та інших сурогатів політичного. За таких умов відбувається **зрощення символізації політики «знизу» і «згори»**, коли представник влади або опозиції піднімає народ заради нібито справедливої мети і народ «йде на барикади» із симулякрами, залишаючись в історії символічною акцією, де-факто створюючи простий перерозподіл владних ресурсів (шахтарські страйки початку 1990-х років в Україні).

Факт зрощення символічної політики робить саму політику симулякром, сутність якої зводиться до маніпуляцій суспільною свідомістю з метою її корекції чи формування нового її зрізу. Серед усіх сфер життєдіяльності суспільства саме політика є публічним мовним полем, у яке втягнута велика частина громадян країни. Політика за допомогою відкритих і прихованих лінгвістичних матриць формує символічну реальність, яка ніколи не стане дійсністю, а обернеться черговим розчаруванням простих людей або залишиться в їхній пам'яті символами у вигляді гасел, слів-маркерів, просто назв.

У сучасній науці можна виділити декілька напрямків дослідження мови як маніпулятивного каналу: психологічна школа (Р. Браун, Г. Лебон, С. Московичі, Р. Гудін), соціологічна школа (Е. Аронсон, Г. Паккард), політична наука (Г. Кара-Мурза, А. Цуладце), політична лінгвістика (С. Бацевич, Н. Гронський) і лінгвістична наукова школа (Ю. Маслов, В. Апресян, В. Зирко).

Маніпулювання як сукупність лінгвістичних та нелінгвістичних способів впливу на думку і поведінку людей можливе за умов, коли маніпулятор свідомо чи підсвідомо досягає своєї мети. Цей вплив може мати різні цілі:

- коригувати усталену думку реципієнтів;
- формувати нове знання, уявлення, ставлення, образ чогось чи когось у свідомості реципієнтів;
- спонукати реципієнтів до дії.

Категорія «масова свідомість» використовується для позначення шаблонної, деперсоналізованої свідомості пересічних громадян суспільства, що формується під масивним впливом засобів масової інформації і стереотипів масової культури. Маніпулювання масовою свідомістю (синонім «маніпулювання громадською думкою») – один зі способів панування і корекції волі людей шляхом духовного впливу на них через програмування їхньої поведінки. Цей вплив

має символічну природу через наявність підтексту мови. А сама політична мова виступає як сукупність публічних символів.

Методів лінгвістичного маніпулювання свідомістю, котрі мають символічну природу, досить багато, але найчастіше в політичній мові використовують такі:

- **Мовні символи емоційно-вольового навіювання**, для яких притаманні лозунговість, безособові лінгвістичні обороти і малозмістовні словникові конструкції: «Україна – для людей» (В. Янукович, 2010 р.), «Час Литвина – час народу» (В. Литвин, 2010 р.), «Здобули волю – здобудемо й долю!» (Український народний блок Костенка-Плюща, 2007 р.), «Перший. Непрохідний» (А. Гриценко, 2010 р.), «Вони обіцяють, Вона-працює. Вона – Україна!» (Ю. Тимошенко, 2010 р.).

- **Мовні символи переконання (інтелектуально-аргументованого впливу)**: «Громадяни Росії розмовляють понад 230 мовами. Росія – рідна країна більш як для 180 національностей. Народів багато. Країна одна!» (Міністерство регіонального розвитку РФ, 2009 р.). «Якщо один голос може змінити ДІМ, він може змінити і МІСТО. Якщо він може змінити місто, він може змінити й ШТАТ. Якщо він може змінити штат, він може змінити КРАЇНУ. Якщо він може змінити країну, він може змінити СВІТ!» (передвиборче гасло Б. Обама, 2008 р.).

- **Багаторазові повтори або «метод Геббельса»** (як символ мовного тиску задля нав'язування слів-маркерів): «Ми найвеликодушніша країна у світі. Ми дуже великодушні. Я пишаюся тим, що ми такі великодушні. Але, попри нашу великодушність, ми не повинні хвалитися своєю великодушністю» (Дж. Буш). «Я переконана, що вибори завершаться переконливим результатом, переконливою перемогою України і не потрібно буде жодних стресів», – зазначила кандидат у президенти Ю. Тимошенко 01 лютого 2010 р., відповідаючи на запитання, чи не готується її команда до судового оскарження результатів другого туру голосування у виборах президента [22].

- **Створення подій-символів і містифікація реальності**: «Пандемія грипу в Україні в 2009 році».

- **Нав'язування ярликів-символів**: «залізна леді», «газова принцеса», «проФФесор».

- **Подвійне заперечення як символ неправди, невпевненості або некомпетентності**: «Я не хочу і не буду принижувати нікого з кандидатів, ставити їх у незручне становище перед виборцями», – сказав В. Янукович, відповідаючи на запитання журналістів про можливість домовленості з С. Тігіпком для перемоги в 2-му турі президентських виборів-2010 в Україні [23].

• **Мовні символи агресії як форма політичного насилля:**

– слова з яскраво вираженим негативним забарвленням, що позначають у прямому чи переносному значенні антисоціальні речі (бандит, шахрай, расист, ворог народу), назви професій, тварин (кат, різник, свиня), ярлики і слова-образи (фашист, злодій, хам), слова-маркери, що відображають негативне ставлення до явища або людини (комуняка, помаранчевий, Янек, Юлька): *«Бандитам – тюрми. Влада-народу!»* («Сила народу», 2004 р.), *«Донбас порожняк не гонить»* (ПРУ, 2004 р.).

– питання або твердження, мета яких – принизити адресата. Використання лінгвістичних зворотів для висловлення несхвалення, недовіри, сумніву в іронічній чи негативній формі: *«Ви хочете, щоб вашим президентом став чоловік, який плуває А. Ахматову з Ахметовою, а А. Чехова називає українським поетом?»* (Ю. Тимошенко, телепрограма «Велика політика з Євгеном Кисельовим», 29.01.2010 р.).

– використання мовних конструкцій, у яких містяться приховані загрози в наслідок дій реципієнта: *«Обирай Юценка і приведи Україну в НАТО!»*; *«Голосуй або програєш!»* (Гасла на президентських виборах-2004 в Україні).

Україна початку XXI століття має свою специфіку символічної політики і політичної мови, що обумовлено відсутністю у людей давніх політичних традицій (як наприклад, у США і Великій Британії) та політичної коректності учасників виборчого процесу, який активізує символічне. Тому українська політика більш агресивна, беззмістовна і часто примітивна у своїх символіко-лінгвістичних формах прояву.

1. Алтунян А. Г. Анализ политических текстов. – К.: Логос, 2006. – 384 с. 2. Бушанський В. Блиск і злиденність символічної політики // Віче. – 2009. – №5. – С. 20-25. 3. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе: Лингвистический аспект. Изд. 2, испр. – 2010. – 256 с. 4. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. – М.: Алгоритм, 2006. – 864 с. 5. Левенець Ю. Політика в Україні: символізація змісту // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2007. – Вип. 10. – С. 5-10. 6. Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. – 2-е изд., испр. – М.: Искусство, 1995. – 320 с. 7. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. // Труды по языкознанию. – М.: Наука, 1982. – 440 с. 8. Луценко К. В. Теоретичні аспекти політичної комунікації // Політологічний вісник: Вип. 15. – К.: Знання України. – 2003. – С. 178-186. 9. Маслов Ю. С. Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание. – М.: Языки славянской филологии, 2004 г. – 848 с. 10. Макеева М., Циленко Л. Оказациональные символы как смыслообразующая единица

текстопостроения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tversu.ru/Science/Hermeneutics/1998-1/1998-1-14.pdf> – Назва з титул. екрану. **11.** Мухин Ю. И. Средства массовой брехни. – М.: Алгоритм, 2008. – 336 с. **12.** Полянська В. Символічна політика як політична реальність: концептуальні засади дослідження // Людина і політика. – К., 2004. – №2. – С. 83-88. **13.** Полянська В. Символічна влада та проблема співвідношення символічного і політичного просторів // Людина і політика. – К., 2003. – №6. – С. 51-60. **14.** Полянська В. Символічна політика: сутність, структура, умови реалізації // Політичний менеджмент. – К., 2004. – №3. – С. 87-97. **15.** Почепцов Г. Г. Информационные войны – М.: Рефл-бук, 2000. – 573 с. **16.** Поцелцов Г. Г. Как становятся президентами – К.: Знання, 1999. – 380 с. **17.** Поцелуев С. П. Символическая политика: констелляция понятий для перехода к проблеме // Полис. – 1999. – № 5. – С. 62-75. **18.** Самарская. Е. Жан Бодрийяр и его вселенная знаков // Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М., 2006. – С. 251-264. **19.** Сурина М. О. Цвет и символ в искусстве, дизайне и архитектуре – М.; Ростов н/Д: ИКЦ МарТ, 2003 – 340 с. **20.** Тарасов А. Н. Ложь в политике, или жёлтый логарифм. – М.: Книжный мир, 2007. – 544 с. **21.** Фадеева Т. М. Образ и символ. – М.: Новалис, 2004. – 274 с. **22.** Тимошенко: я гарантирую, что я приду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/rus/news/news-360137.html> – Назва з титул. екрану. **23.** ВН: кто юлит, а кто рулит [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/worldabus/1038271> – Назва з титул. екрану.

УДК 321.01:303.01

СТАБІЛЬНІСТЬ-НЕСТАБІЛЬНІСТЬ У СФЕРІ ПОЛІТИЧНОГО: СУТНІСТЬ, ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Власенко Д. Й.

Поняття стабільності займає унікальну нішу в системі пізнання людиною соціальної сфери. Опис будь-якого процесу, інституту, феномена або артефакту майже завжди порушує питання про його стабільність або нестабільність, здатність змінюватися з плином часу і ступінь позитивності цих змін. Тому розуміння стабільності є одним із ключових у світосприйнятті людиною навколишнього світу.